

МОЛИЯ БОЗОРИНИНГ ТАРКИБИЙ ҚИСМИ СИФАТИДА ФОНД БОЗОРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШ МАСАЛАЛАРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11403387>

Соатова Нодира Бобохановна

Тошкент давлат иқтисодиёт университети

“Молия” кафедраси доценти, (PhD)

Хамидов Бекзоджон Мавлон ўғли

ДМХМ-5 гуруҳ магистранти

Аннотация: Ўзбекистон Молия бозорининг таркибий қисми бўлган фонд бозорини ривожлантириши билан боғлиқ масалалар, фонд бозори ривожланишининг ҳозирги авҳоли, қимматли қозғалар бозорининг савдо ҳажмида фонд биржасининг улуши, унга хос хусусиятлар, мазкур бозорни ривожлантириши тенденциялари таҳлили ёритилган.

Калит сўзлар: молия бозори, капитал бозори, бозор капитализацияси, эмитент, акциядорлик жамияти, дефицит, инфляция, хусусий мулк, корпоратив бошқарув. фонд бозори, фонд биржаси, бирламчи бозор, иккиламчи бозор, акция, облигация, инвестор.

Ҳозирда ҳар қандай ўтиш иқтисодиётига мансуб мамлакатлар сингари Ўзбекистон учун асосий муаммолар–ишлаб чиқаришни модернизациялаш, инвестицияларни жалб қилиш ва индустриал ўсишни таъминлашдир[1]. Бу муаммоларни ечишда миллий фонд бозорининг роли ва функциялари катта аҳамиятга эга. Чунки, жаҳон амалиётидан маълумки, айнан фонд бозори миллий иқтисодиётнинг ҳалқаро миқёсда рақобатбардошлиги, ҳавфсизлиги ва барқарорлигини таъминлаш учун инвестицияларни жалб қилиш, реал секторни модернизациялаш, ишлаб чиқаришда ва умуман иқтисодиётда ўсишни рағбатлантириш мақсадида молиявий ресурсларни жалб қилишнинг самарали механизmidир.

Ўзбекистоннинг фонд бозори мамлакатда жадал суръатларда кенг кўламли ва босқичма-босқич амалга оширалаётган ислохотларнинг маҳсули сифатида, ўзининг такомиллашиб бораётган ривожланиш йўлига эга. Уни ривожланиш қонуниятлари ва хусусиятлари ўтиш даврига мансуб бўлган Ўзбекистоннинг танлаган ривожланиш моделига асосланган.

Айтиш жоизки, фонд бозорининг очиқлиги, жалбдорлиги, барқарорлиги, умуман юқори даражада ташкил этилаётганлиги ва ривожланаётганлиги миллий иқтисодиётнинг ҳалқаро миқёсда рақобатбардошилиги ва самарадорлигини ифодалайди. Барча

мамлакатларнинг шундай хоссаларга эга бўлган фонд бозорлари инвестициялар мақсадида молиявий ресурсларни қайта тақсимлаш ва савдо фаоллигини таъминлаш имкониятига эга бўлиш учун ўзаро рақобатлашадилар. Бундай рақобатда Ўзбекистон фонд бозорининг ҳозирча кичик бўлсада ҳам ўзига ҳос ўрни бор бўлиб, босқичма-босқич жаҳон фонд бозорларини эришган хоссалари даражаси томон такомиллашиб ва ривожланиб бормоқда.

Табиийки, кўпчилик ривожланаётган (ўтиш иқтисодиётига мансуб) мамлакатларнинг фонд бозорлари ҳам Ўзбекистон сингари инвестициялар мақсадида фонд ресурслари учун кучли рақобат шароитларини бошидан кечирмоқда. Ўзбекистонда фонд бозори модели аралаш (гибрид, қўшма) моделга мансуб бўлиб, ўзида англо-саксон, континентал ва Япон моделлари элементларини маълум даражада мужассамлаштирган. Унинг хусусияти шундаки, унда ҳозирча на банкларнинг, на фонд институтларининг (инвестиция институтлари, суғурта ташкилотлари, фондлар), на институционал инвесторларнинг, на майда чакана инвесторларнинг алоҳида устунлиги кузатилмайди. Алоҳида сегментларга (пул, валюталар, корпоратив ва давлат қимматли қоғозлари, суғурта инструментлари, кредит ва банкларнинг бошқа инструментлари бозорларига) эга бўлиб, улар ҳозирда бир-бири билан тўлиқ боғлиқ эмас ва ҳар бири турли ваколатли давлат органлар томонидан алоҳида тартиблаштирилади (мувофиқлаштирилади ва назорат қилинади). Бундай органларга Маказий банк, Иқтисодиёт ва молия вазирлиги киради. Фонд бозорида антимонопол сиёсатни кўрсатиб ўтилган органлар билан биргаликда монополиядан чиқариш, рақобатни ривожлантириш ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш Давлат Қўмитаси амалга оширади.

Қимматли қоғозлар бозорини бошқаришда кўплаб умумий ёндашувларга қарамай, ҳар бир мамлакат фонд бозорини давлат томонидан тартибга солиш институтининг шаклланиши ва ривожланишининг ўзига ҳос хусусиятларига эга.

Ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда қимматли қоғозлар бозори ёки фонд биржаси капитализациясининг мамлакат ЯИМ ҳажмидаги улушининг оширилишида ушбу бозорнинг давлат томонидан тартибга солиниши муҳим аҳамият касб этади. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, давлат томонидан тартибга солиш ҳар қандай бозор тизимининг, шу жумладан, молиявий тизимнинг муҳим ва ажралмас қисми ҳисобланади.

Фонд бозорини тартибга солиш бўйича ваколатли органларнинг аксарият функциялари бир-бирига ўхшашдир, бу эа фонд бозорларини бошқаришнинг жаҳон тажрибаси деярли ўхшаш эканлигини англатади. Буюк Британия, Германия, Корея, Россия ва Қозоғистонда фонд бозорини тартибга солиш молия бозорини тартибга солишнинг ягона органи – мега - тартибга солувчи муассаса томонидан амалга оширилаётган бўлса, АҚШда бу функция бевосита Президентга ҳисобот берадиган алоҳида органга юкланган[2]. Шу муносабат билан, молиявий бозорларни бошқаришни марказлаштириш ва ягона мега-регуляторларни яратиш умумий тенденциясига қарамай, энг ривожланган фонд бозорига эга бўлган АҚШ мега-регуляторни яратиш фонд бозорини ривожлантиришнинг универсал ва асосий самарали механизми эканлиги ҳақидаги тахминларни рад этади.

Қимматли қоғозлар бозорини тартибга солиш бўйича хорижий тажриба шуни кўрсатадики, жаҳон молия бозорида мега-тартибга солувчи муассасаларни яратиш тенденцияси устунлик қилмоқда. Шу билан бирга, мега-тартибга солиш институтлари иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда ҳам, ривожланаётган мамлакатларда ҳам яратилмоқда.

Мега тартибга солувчи муассасанинг асосий афзалликлари куйидагилардан иборат: алоҳида бошқарув органлари томонидан фонд бозорини тартибга солиш функцияларининг такрорланишига барҳам бериш; фонд бозори иштирокчилари ҳисобот бериш ишларини ташкил этишга ягона тизимли ёндашув; фонд бозори тараққиётини прогнозлаштириш ва марказлаштирилган ҳолда таҳлил қилиш учун ахборот оқимларини оптималлаштириш; ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва ижро этишнинг ягона

механизмининг мавжудлиги; фонд бозорини бошқариш бўйича барча ваколатларнинг бир муассасада мавжудлиги бошқа муассасалар (идоралар) фаолиятини оптималлаштиришга олиб келади[3].

Ушбу катор афзалликларга қарамай, мега-тартибга солувчи муассаса яратилишида ҳам унинг камчиликлари бўлиши мумкин: молия бозорининг айрим участкаларини тартибга солишнинг заифлашиш эҳтимоли; турли хил тартибга солиш объектларига эътиборни қаратиш ва молия бозорининг муайян сегментини ривожлантиришнинг аҳамияти ва устуворлигидаги номуносиблик. Шу билан бирга, АҚШ дунёдаги энг ривожланган, ҳуқуқий анъаналари асрлар давомида шаклланган ва қонунчилиги амалий ишлар натижасида пайдо бўлганлигини ёдда тутиш керак. Умуман олганда, бошқарув органининг тузилиши ва ўзини ўзи тартибга солувчи ташкилотлар институтининг ривожланганлигидан қатъий назар, ваколатли органларнинг асосий функциялари қонун ижодкорлигини ва назоратни ўз ичига олади[4].

Мухтасар айтганда, фонд бозори макроиктисодий сиёсат ва мулк ҳуқуқини ҳимоя қилувчи ҳуқуқий муҳитсиз ривожлана олмайди. Фонд бозорининг ривожланиши маълум вақтни ва тўғри қарорлар қабул қилиниши талаб қилади, чунки баъзи бозорлар ривожланган молиявий инфратузилмани ва тараққиёт учун кучли ҳуқуқий ҳимояни талаб этади.

Фонд бозорининг ривожланишига бозор ҳажмини оширишга қаратилган сиёсат, жумладан, солиқ ислохотлари, молиявий эркинлаштириш ва давлат томонидан қўллаб-қувватлаш кабилар ёрдам бериши мумкин.

Юқоридагиларга асосланиб, хулоса сифатида шуни қайд этиш зарурки, хорижий мамлакатларда фонд бозорини тартибга солишнинг замонавий тизимлари асосан молия бозори мега-регуляторини яратишга асослангандир. Шунга ўхшаш ёндашувнинг Ўзбекистонда қўлланилиши ва қўлланилмаслиги миллий молия тизимининг истиқболдаги тараққиёти кўрсатиб беради. Аммо, шуни ишонч билан айтиш мумкинки, республика фонд бозорини тартибга солишнинг амалдаги тизими қисқа муддатда олдида турган барча вазифаларни сифатли бажара олади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасини ўрганиш ва кенг жамоатчилик ўртасида тарғиб этишга бағишланган илмий-оммабоп қўлланма. – Т.: «Маънавият», 2018. 189-б
2. Тьюлз Р., Бредли Э., Тьюлз Т. Фондовый рынок. – 6-е изд.: Пер. с англ. – М.: «ИНФРА-М», 1997. – С.
3. Берзон Н.И. и др. Фондовый рынок. – 2-е изд. – М.: «Вита-пресс», 1999. – С. 8.
4. https://economic.definition.com/Stock_indexes/Fondovyy_rynok_Stock_market_o.html.

